

Сіденко В.Р.,

член-кореспондент НАН України,
доктор економічних наук,
головний науковий співробітник
ДУ “Інститут економіки та прогнозування
НАН України”

ПОТЕНЦІАЛ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Розглянуто деякі проблеми ресурсного забезпечення стратегії розвитку України в контексті її включення в європейський інтеграційний процес. Визначено умови, за яких входження України в економічні та соціальні структури ЄС може стати реальністю.

The article examines some problems of resource ensuring Ukraine's development strategy in the context of its accession to the European integrational process and determines conditions under which Ukraine's entering into the EU economic and social structures may become a reality.

Цілі України в контексті її європейської інтеграції значною мірою стали результатом певних політичних преференцій. На жаль, вони поки що недостатньо пророблені щодо забезпечення наявними або потенційними ресурсами соціально-економічного розвитку, й це серйозний недолік нинішньої парадигми інтеграційної стратегії країни. Тому в рамках даної доповіді зроблено спробу розглянути деякі важливі проблеми та обмеження ресурсного забезпечення стратегії розвитку України в контексті її включення в європейський інтеграційний процес.

Насамперед варто звернути увагу на тенденцію до зниження ступеня наділеності економіки України капіталом. Так, за оцінками Інституту економіки і прогнозування НАН України в 1996—2005 роках відношення вартості реального капіталу (що включає три функціональні форми — промисловий, торговельний і грошовий капітали) до ВВП країни зменшилося з 4,42% до 3,22%¹.

Основний капітал в Україні характеризується високим ступенем морального й навіть фізичного зносу, що істотно обмежує нинішні можливості виходу на новий рівень економічного розвитку. На 2005 рік вартість основного капіталу у фактичних цінах була лише на 29,9% більша, ніж у 1990-му². Як видно з табл. 1, під час переходу до ринкової економіки Україна щороку втрачала в середньому 18,5% у вартості знов утвореного капіталу, і лише з 2000 року спостерігається часткове відновлення раніше втрачених позицій у цій галузі (за період 2000—2006 років річні обсяги освоєних інвестицій у основний капітал зросли у 2,7 разу)³. У результаті частка валового капіталотворення стосовно

¹ Капіталізація економіки України / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця, д-ра екон. наук А.А. Гриценка. — К.: Ін-т екон. та прогноз., 2007. — С. 161.

² Статистичний щорічник України за 2005 рік / Держкомстат України; за ред. О.Г. Осауленка. — К.: Консультант, 2006. — С. 85.

³ *Розраховано за:* Інвестиції в основний капітал / Держкомстат України. — <http://ukrstat.gov.ua>

Таблиця 1. Розвиток процесів валового капіталотворення в різних регіонах та країнах світу, 1990—2004 роки

Регіони та країни	Показники		Середньорічні темпи зростання, %	
	Частка валового капіталотворення у ВВП, %		1990—2000 роки	2000—2004 роки
Світ	23	21	3,2	1,2
Європейський валютний союз	24	20	1,4	3,7
Європа та Центральна Азія	27	23	-7,3	6,6
Російська Федерація	30	21	-19,1	8,9
Україна	28	19	-18,5	7,1

Джерело: World Development Indicators 2006 / World Bank. — <http://devdata.worldbank.org/wdi2006/contents/Tables4.htm>. — Tables 4.8—4.9

ВВП країни скоротилася з 28 % у 1990 році до 19 % (дуже низького показника) у 2004-му.

Цей негативний процес не міг відповідним чином не позначитися на ринковій вартості капіталу українських компаній, про що свідчать дані, наведені в табл. 2. За показниками капіталізації ринку та його ліквідності Україна нині не може конкурувати не тільки з найрозвиненішими країнами, а й практично з усіма регіонами світу, що розвиваються.

Недорозвиненість фондових ринків посилюється помітним відставанням у розвитку українського банківського капіталу. Приміром, сукупні активи всіх діючих комерційних банків України, незважаючи на їх досить швидке збільшення (у 8,9 разу за останніх шість років), на 1 січня 2007 року становили трохи більше 353 млрд грн (близько 70 млрд дол. США), тоді як активи кожного з банків, що входять у число 50-ти провідних фінансових ТНК світу, налічували у 2004 році від 297 млрд дол. США (National Australian Bank) до 1732 млрд дол. (швейцарський UBS)⁴, тобто в 4,2—24,8 разу більше.

Одним із наслідків дефіциту фінансових ресурсів в Україні, поряд із істотними інституціональними ризиками в цій сфері, є значно більша вартість кредитних коштів для розвитку.

У цілому можна зробити висновок, що рівень наділеності економічним капіталом аж ніяк не сприяє швидкій інтеграції України у структури ЄС. Водночас стосовно наділеності людським капіталом Україна виглядає набагато краще: станом на 2005 рік його загальна вартість, за оцінкою Інституту економіки і прогнозування НАН України, майже в 4 рази більша за вартість реального (або економічного — в розумінні автора даної доповіді) капіталу. Сьогодні в Україні індекс людського розвитку Програми розвитку ООН (0,774) вищий від середньосвітового (0,741), проте істотно поступається

⁴ Основні показники діяльності банків України на 1 січня 2007 року // Вісник Національного банку України. — 2007. — № 2. — С. 50; World Investment Report 2006. op. cit. / UNCTAD. — Annex table A.I.14.

Таблиця 2. Деякі основні показники розвитку фондових ринків регіонів та країн світу, 2000—2005 роки

Регіони та країни	Показники		Ліквідність ринку (обсяг торговельних операцій як % ВВП)	
	Капіталізація ринку, % ВВП		2000 рік	2005 рік
Світ	103,1	96,3	153,6	97,0
Східна Азія й басейн Тихого океану	47,2	41,0	50,0	37,0
Європа та Центральна Азія	19,3	32,8	25,6	19,4
Латинська Америка й Карибський басейн	32,6	39,6	8,6	8,3
Близький Схід і Північна Африка	19,8	37,1	6,3	7,4
Південна Азія	26,4	48,7	90,9	52,2
Африка на південь від Сахари	91,2	129,6	32,8	43,9
Країни з високим рівнем доходу	117,8	108,9	179,9	113,9
Європейський валютний союз	88,5	71,6	81,8	60,6
Канада	117,8	120,4	88,8	66,9
Китай	48,5	33,1	60,2	38,7
Гонконг (Китай)	377,0	528,5	228,5	269,3
Російська Федерація	15,0	46,1	7,8	22,5
Сполучені Штати Америки	154,7	139,4	326,3	165,3
Японія	66,5	79,6	56,8	74,2
Україна	6,0	18,2	0,9	0,3

Джерело: World Development Indicators 2006 / World Bank. — <http://devdata.worldbank.org/wdi2006/contents/Tables5.htm>. — Table 5.4.

середньому показникові по країнах Організації економічної співпраці та розвитку (ОЕСР — 0,923)⁵.

Слід наголосити, що Україна має дуже високий показник (0,94) індексу рівня освіти — майже як країни ОЕСР (рис. 1). Це, безперечно, надає їй переваги в розвитку тих видів економічної діяльності, що висувають підвищені вимоги до рівня кваліфікації працівників. Однак важливий не тільки показник охоплення населення системою освіти, а й якість здобутої освіти, а також структура спеціальностей, за якими готуються фахівці. На жаль, якраз із цим в Україні далеко не все гаразд.

Нинішня структура освітніх переваг молодих українців не відповідає стратегічним технологічним орієнтирам ЄС і значно відхиляється від пріоритетів освітньої політики країн, які роблять акцент на високотехнологічній конкурентоспроможності, де саме технічно складні спеціальності перебувають у центрі уваги (табл. 3). Крім того, для національної системи освіти характерна небезпечна недооцінка підготовки фахівців із вищою освітою в галузі природничих, гуманітарних наук, медицини та соціальної сфери, тобто в тих галузях, що відіграють надзвичайно важливу роль у стратегії розвитку Європейського Союзу.

⁵ Human Development Report 2006 / UNDP. — New York: Palgrave Macmillan, 2006. — P. 283—286, 289.

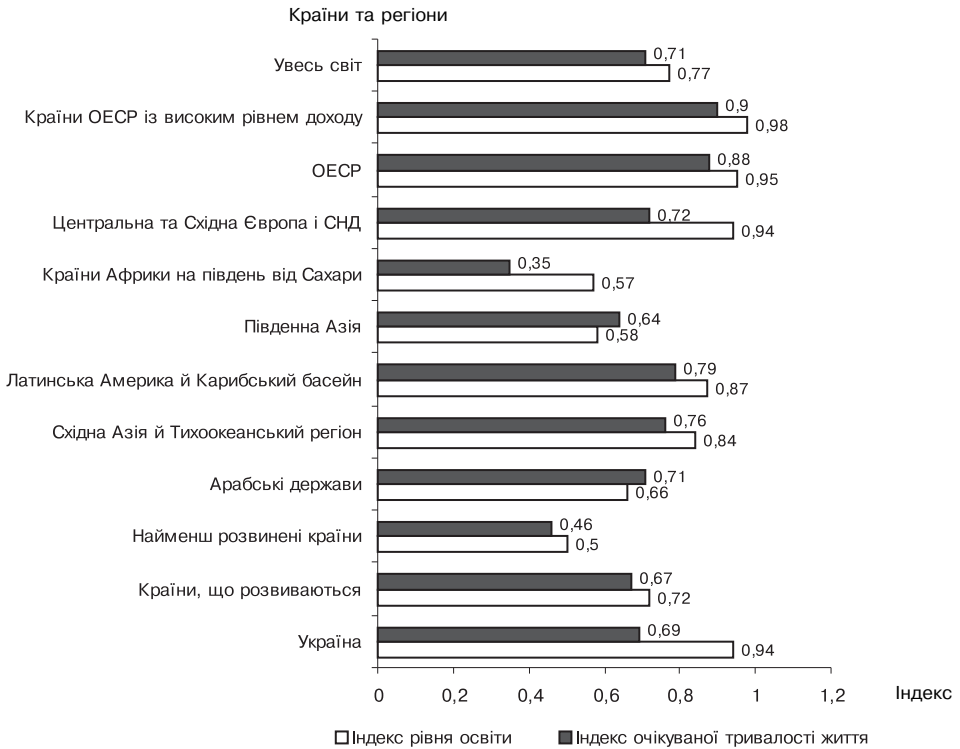

Рис. 1. Індекси рівня освіти й очікуваної тривалості життя в Україні та інших регіонах світу

Джерело: Human Development Report 2006 / UNDP. — New York: Palgrave Macmillan, 2006. — P. 283—286.

Разом із тим скоротився загальний рівень державних витрат на сферу освіти стосовно ВВП — із 6,2% у 1991-му до 4,6% у період 2002—2004 років⁶. У країнах ЄС і ЄП ці витрати в той самий період (2002—2004) здебільшого були помітно вищими — від 5,2% у Литві до 8,4% у Данії⁷. При збереженні цієї тенденції Україні гарантоване прогресуюче відставання за показниками освітнього компонента розвитку людського капіталу, що серйозно утруднить її інтеграцію у структури ЄС.

Людський капітал має й інший важливий компонент — рівень фізичного відтворення та здоров'я населення. В Україні індекс очікуваної тривалості життя (важливий синтетичний показник ступеня здоров'я населення) — 0,69, тоді як середньосвітовий — 0,71, а країн-членів ОЕСР ще вищий — 0,88. До того ж наша країна стала ареалом прискореного поширення низки серйозних захворювань. При цьому фінансування охорони здоров'я явно недостатнє, насамперед у компоненті державних витрат. Так, у 2003 році державні витрати становили 3,8% ВВП, а приватні — 1,9% (разом 5,7%), а, приміром, у Норвегії — відповідно,

⁶ Human Development Report 2006, op. cit. / UNDP. — P. 320.

⁷ Ibidem. — P. 319—320.

Таблиця 3. Частка окремих галузей знань у підготовці фахівців із вищою освітою в Україні й окремих країнах ЄС у 1999-му та 2004 роках (у відсотках)*

Крайни / Галузі знань	Гуманітарні науки	Суспільні науки, бізнес і право	Природничі науки	Технічні науки	Медицина й соціальна сфера
Україна: прийом	8,6/5,5	33,7/41,8	6,1/4,2	28,5/22,1	6,8/5,6
Україна: випуск	7,8/5,2	29,9/44,2	4,9/3,7	31,9/20,9	8,8/6,0
Великобританія: прийом	12,1/16,8	22,4/27,1	13,7/14,5	8,8/8,0	12,8/18,1
Великобританія: випуск	16,8/15,3	26,1/30,9	14,0/14,6	11,8/8,1	17,5/17,8
Німеччина: прийом**	16,8/16,4	26,5/27,6	12,3/14,9	16,2/15,5	16,2/14,6
Німеччина: випуск	10,0/10,4	20,6/23,5	9,5/10,1	17,8/16,8	26,9/25,2
Фінляндія: прийом	14,2/14,7	23,2/22,2	9,9/11,6	24,6/26,7	14,6/12,8
Фінляндія: випуск***	10,2/12,5	23,1/22,6	6,8/9,0	22,8/20,7	22,6/18,9
Франція: випуск***	14,9/12,4	37,1/39,7	13,4/13,0	16,6/16,3	7,1/7,6

* Перша цифра — 1999 рік, друга — 2004 рік.

** У даних пропорціях не враховані неспецифіковані програми навчання — питома вага в сукупному підсумку за наведеними напрямками знань.

*** Дані за 2003 рік.

Розраховано автором за даними: UNESCO Institute of Statistics database. Education, tables 15 and 16. — <http://stats.uis.unesco.org/ReportFolders/reportfolders.asp>

8,6 % і 1,7 %, Швеції — 8,0 % і 1,4 %, Швейцарії — 6,7 % і 4,8 %, Нідерландах — 6,1 % і 3,7 %, Бельгії — 6,3 % і 3,1 %, Данії — 7,5 % і 1,5 %, Франції — 7,7 % і 2,4 %, Великобританії — 6,9 % і 1,1 %, Німеччині — 8,7 % і 2,4 %. Навіть у ряді недавно прийнятих у ЄС країн ці показники істотно вищі: у Словенії — 6,7 % і 2,1 %, Чеській Республіці — 6,8 % і 0,8 %, Угорщині — 6,1 % і 2,3 %⁸.

Такий стан неодмінно веде до зниження та втрати працездатності населення України в його активному віці — з усіма негативними наслідками для конкурентоспроможності в рамках глобальної та європейської економіки. А у сполученні з низьким рівнем народжуваності — до прогресуючої депопуляції корінних жителів країни. Так, у 1975—2004 роках середньорічний приріст населення в Україні становив —0,1 %, а в 2004—2015 роках він може знизитися до —1,1 %. Якщо в 1975-му населення України налічувало 49,0 млн осіб (1,2 % світового населення), то за умови збереження нинішніх тенденцій уже в 2015 році у країні залишиться, згідно з прогнозами ООН, лише 43,4 млн осіб (0,6 % населення світу), у 2025-му — 39,9 млн (0,5 %), а в 2050-му — 30,9 млн осіб (0,34 % населення світу)⁹.

Очевидно, що демографічний колапс істотно посилить залежність розвитку економіки країни від масованого припливу мігрантів із демографічно активних

⁸ Human Development Report 2006, op. cit. / UNDP. — P. 301—302.

⁹ Ibidem. — P. 297—300; World Population Prospects: The 2006 Revision / United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. — http://www.un.org/esa/population/publications/wpp2006/wpp2006_tables.xls.

азіатських та африканських країн. Без припливу мігрантів буде неможливо зберегти належну пропозицію робочої сили й забезпечити відповідні відрахування в пенсійні та інші соціальні фонди, що підтримують існування старіючого корінного населення. Водночас він справить величезний вплив на ментально-ціннісну структуру населення країни, штовхатиме її до геополітичного зближення з неєвропейськими країнами.

Щодо наділеності України інтелектуальним капіталом слід зазначити, що за чисельністю науковців у розрахунку на мільйон жителів (1774)¹⁰ Україна вигідно відрізняється від таких претендентів на авансцену світового господарства, як Бразилія (344), Китай (663), Індія (119), Мексика (268), поступаючись лише деяким новим членам ЄС — Естонії (2523), Литві (2136), Словенії (2543) і Словацькій Республіці (1984) — і перевершуючи такі держави, як Чеська Республіка (1594), Угорщина (1472), Польща (1581).

Разом із тим український показник помітно поступається середньому по країнах Європейського валютного союзу (ЄВС — 2607), а також Росії (3319). Найістотнішим є відставання від таких країн, як Фінляндія (7992), Швеція (5416), Норвегія (4587).

Проте набагато важливіший рівень фінансування науки, за яким Україна (станом на 2003 рік) знаходиться в нижній частині середнього регістру країн із показником 1,16 % ВВП (за середньосвітового 2,36 %). Український показник значно відстає від рівня країн зони ЄВС (2,20 %). Проте особливо різким є відставання у фінансуванні науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) від країн — світових технологічних лідерів, що перебувають сьогодні на вищих щаблях світових рейтингів конкурентоспроможності (рис. 2). Показово, що практично в усіх наведених зарубіжних країнах, окрім Нідерландів, Франції та Швейцарії, частка фінансування НДДКР у ВВП мала тенденцію до зростання, тоді як в Україні вона істотно скоротилася — з 1,41 % до 1,16 %.

Ще тривожніша картина спостерігається при порівнянні рівнів і динаміки показників валових внутрішніх витрат на НДДКР на душу населення за паритетом купівельної спроможності в доларах США (рис. 3). Український показник майже вдвічі нижчий від російського й на порядок нижчий за показники інших країн (двадцятиразове відставання від лідерів у галузі фінансування НДДКР — Швеції та Ізраїлю).

Наша країна відстає не тільки за показниками формування науково-технологічного потенціалу, а й за параметрами його результативності. Сьогодні на Україну припадає лише 0,004 % загальносвітової кількості щорічних патентних заявок, 0,04 % загальносвітових доходів від продажу ліцензій і 0,05 % загальносвітової вартості високотехнологічного експорту. Відставання від країн — техно-

¹⁰ Тут і далі, де не зазначено інакше, цифри взято з: World Development Indicators 2006, op. cit. / World Bank. — Table 5.11 “Science and technology”, або розраховано автором на основі даних цього джерела.

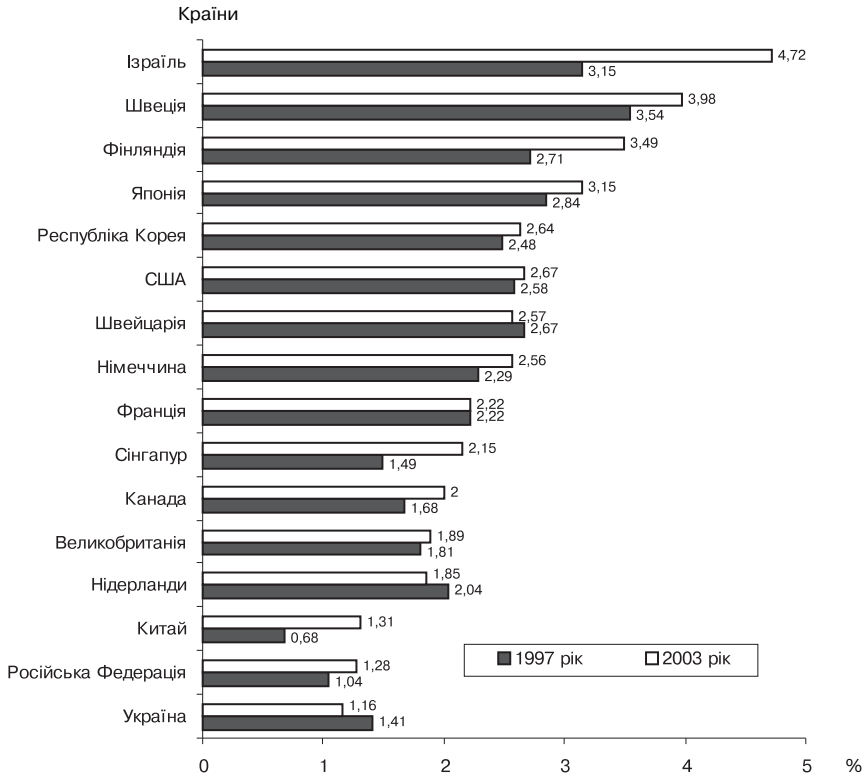

Рис. 2. Рівні валових внутрішніх витрат на дослідження та розробки в Україні і країнах, що реалізують стратегію технологічного лідерства (у відсотках до ВВП, 1997-й і 2003 роки)*

* Другий показник по Україні — за 2002 рік, дані по Швейцарії — 1996-й і 2000 роки. Занижено дані по Китаю за 1997 рік і дані по Республіці Корея. Показники США не включають усіх або більшості капітальних витрат, а Ізраїлю — витрат на оборонні НДДКР.

Джерело: Statistics on research and development / UNESCO Institute of Statistics database. — <http://stats.uis.unesco.org/ReportFolders/reportfolders.aspx>; World Development Indicators 2006, op. cit. / World Bank. — Table 5.11 “Science and technology”.

логічних лідерів за цими показниками на одного працівника сфери НДДКР досягає 2-3 порядків! По суті, це вже не просте відставання, а системний розрив.

Таким чином, розвиток України великою мірою залежить від її інтелектуального капіталу, середньорічна вартість якого на 2005 рік, незважаючи на деякі тенденції до зростання впродовж останніх років, становила 7319,5 млн грн¹¹, або лише 0,5% вартості реального (тобто економічного, за класифікацією автора цієї доповіді) капіталу.

З огляду на сказане вище на найближчу перспективу Україна має передумови для міжнародної спеціалізації лише в галузі виробництва, що інтенсивно використовують природні ресурси і трудомісткі, невисокотехнологічні види вироб-

¹¹ Капіталізація економіки України / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця, д-ра екон. наук А.А. Гриценка. — К.: Ін-т екон. та прогноз., 2007. — С. 167.

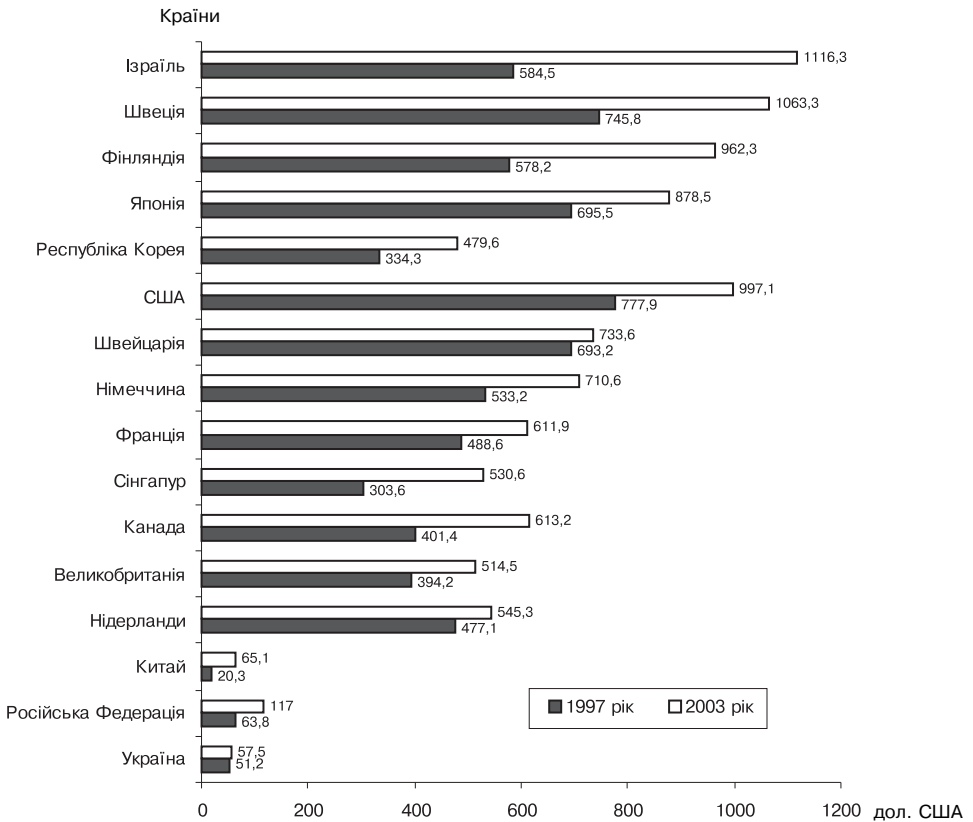

Рис. 3. Рівні валових внутрішніх витрат на дослідження та розробки в Україні і країнах, що реалізують стратегію технологічного лідерства (на душу населення, за паритетом купівельної спроможності в доларах США, 1997-й і 2003 роки)*

* Другий показник по Україні — за 2002 рік, дані по Швейцарії — 1996-й і 2000 роки. Занижено дані по Китаю за 1997 рік і дані по Республіці Корея. Показники США не включають усіх або більшості капітальних витрат, а Ізраїлю — витрат на оборонні НДДКР.

Джерело: Statistics on research and development / UNESCO Institute of Statistics database. — <http://stats.uis.unesco.org/ReportFolders/reportfolders.aspx>.

ництва товарів та послуг. Із такою структурою конкурентних переваг вона навряд чи зможе ефективно інтегруватися в ЄС. Аби змінити зазначений профіль, необхідні істотні зміни в політиці формування довготермінових ресурсів економічного розвитку, потрібно не тільки значно збільшити фінансування формування ключових ресурсів, що забезпечують сходження по щаблях конкурентоспроможності, а й удосконалити структурну політику розвитку в цілому, приділити більшу увагу питанням якості ресурсів і ефективності їх використання.

Лише за таких умов стратегія європейської інтеграції України перестане бути виключно політико-ідеологічним інструментом і зможе стати реальною траєкторією входження в економічні та соціальні структури ЄС.